

Gromadzenie informacji o cmentarzach i terenach dawnych cmentarzy żydowskich

(pismo Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 31.07.2017 r.,
DOZ-SK.640.3.2017.JŁ)¹

Wnawiązaniu do mojego pisma z 18 października 2016 r., sygn. DOZ-OAiK-0701.76.2016 [KD], w związku z prowadzonym przez Państwa procesem zbierania informacji o cmentarzach i terenach dawnych cmentarzy w poszczególnych powiatach, proszę o przyjęcie dodatkowych uwag dotyczących wartości zabytkowej miejsc cmentarzy żydowskich.

Cmentarze żydowskie na terenie naszego kraju posiadają wartość zabytkową jako miejsca pochówku. Łączy się z tym wartość niematerialna wynikająca ze statusu sakralnego i uczuć religijnych oraz historyczna – cmentarze stanowią materialny ślad i pamiętkę obecności społeczności żydowskiej na ziemiach polskich, a jednocześnie nośnik pamięci wielonarodowej i wieloreligijnej tradycji politycznej I i II Rzeczypospolitej. Od epoki nowożytnej przywileje nadawane poszczególnym stanom i wspólnotom religijnym, zasady tolerancji religijnej, polityczna definicja narodu stanowią immanentną część polskiego dziedzictwa – życia społecznego, politycznego oraz kultury.

Zmiana struktury społecznej i narodowościowej w powojennej Polsce nastąpiła na skutek agresji ZSRR i III Rzeszy w 1939 r. oraz bezprzykładnej w dziejach polityki eksterminacji ludności cywilnej. Polska utraciła 6 milionów obywateli, z czego połowę stanowili polscy Żydzi. Masowym mordom dokonywanym przez Niemców na ludności żydowskiej towarzyszyły dewastacje miejsc kultu religijnego: synagog i cmentarzy. Dzieło zniszczenia kultury żydowskiej zostało przypieczętowane w okresie reżimu komunistycznego, który nie szanował ani ludzkiego życia, ani obowiązku godnego utrzymania miejsc pochówku zmarłych, przyzwalając na dewastację wielu zachowanych cmentarzy żydowskich. Celowe niszczenie lub milczące przyzwolenie na dewastację cmentarzy wynikało bezpośrednio z ideologii zbrodniczych reżimów. Należy dodać, że na wielu zredukowanych do szczątkowej postaci cmentarzach żydowskich mogą znajdować się groby ofiar egzekucji: Polaków i Żydów, czyniąc z nich zarazem miejsce pamięci.

Godna opieka nad cmentarzami żydowskimi jest jednym z elementów podtrzymywania ciągłości państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Państwo Polskie, m.in. z uwagi na wyjątkową rolę, jaką Kościół Katolicki odegrał w jego dziejach, ze szczególnym szacunkiem odnosi się do pochówku zmarłych. Specyfika cmentarzy w religii żydowskiej wynika z faktu, że zgodnie z jej tradycją i prawem, ludzkie szczątki są święte nawet po śmierci i pozostają takimi aż do Dnia Sądu Ostatecznego. Miejsca cmentarzy żydowskich

¹ Zalecenia Generalnego Konserwatora Zabytków wydane zostały przed dniem wejścia w życie przepisu art. 90 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

powinny być uszanowane tak, jak szanowane powinny być miejsca i obiekty święte dla innych religii. Uczucia religijne są chronione zapisami kodeksu karnego, podobnie jak szczerbki ludzkie, których bezczeszczenie jest przestępstwem i podlega ściganiu.

Polski ustawodawca uznał szczególny status funkcjonujących aktualnie cmentarzy żydowskich względem innych cmentarzy np. w art. 23 ust. 1 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, który stanowi, że cmentarze wyznaniowe żydowskie stanowiące własność gmin żydowskich lub Związku Gmin nie podlegają wyłączeniu. Zwracam również uwagę na uchwalenie nowelizacji przepisów – na podstawie art. 2 ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami art. 13 ust. 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami otrzyma brzmienie: „Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków”.

Oczywista wartość zabytkowa cmentarzy żydowskich jako miejsc pochówków wynika bezpośrednio z obecności szczątków ludzkich. Najważniejsza w obrębie cmentarza jest strefa grzebalna, stopień zachowania form architektonicznych jest drugorzędny, choć ważny przy decydowaniu o właściwym sposobie ochrony np. wpisie do ewidencji zabytków, uwzględnieniu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, czy wpisie do rejestru zabytków. Pierwszoplanowym celem działania konserwatorów powinno być zabezpieczenie miejsc cmentarzy żydowskich użytkowanych do dnia 31 sierpnia 1939 r. Strefę grzebalną, wolną od zabudowy, należy znakować za pomocą kamieni do czasu budowy ogrodzenia.

Wybór najlepszej formy ochrony – lub kombinacji różnych form ochrony – poszczególnych miejsc cmentarzy żydowskich powinien być dokonany z uwzględnieniem warunkowań lokalnych każdego miejsca.

Chcąc wesprzeć i ułatwić wszystkie te działania, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego przygotowuje kompleksowy projekt mający na celu oznakowanie miejsc cmentarzy żydowskich na terenie RP. Jednym z najważniejszych warunków skuteczności ochrony miejsc cmentarzy żydowskich jest współpraca władz i społeczności lokalnych. Dlatego w procesie zabezpieczania miejsc cmentarzy żydowskich ważny jest udział przedstawicieli lokalnego samorządu, przedstawicieli gminy żydowskiej, a także proboszcza, dyrektora szkoły, uczniów i mieszkańców.

Konserwatorzy w taki sposób powinni dążyć do budowania odpowiedzialności za lokalne dziedzictwo, historię i pamięć o polskich obywatelach.